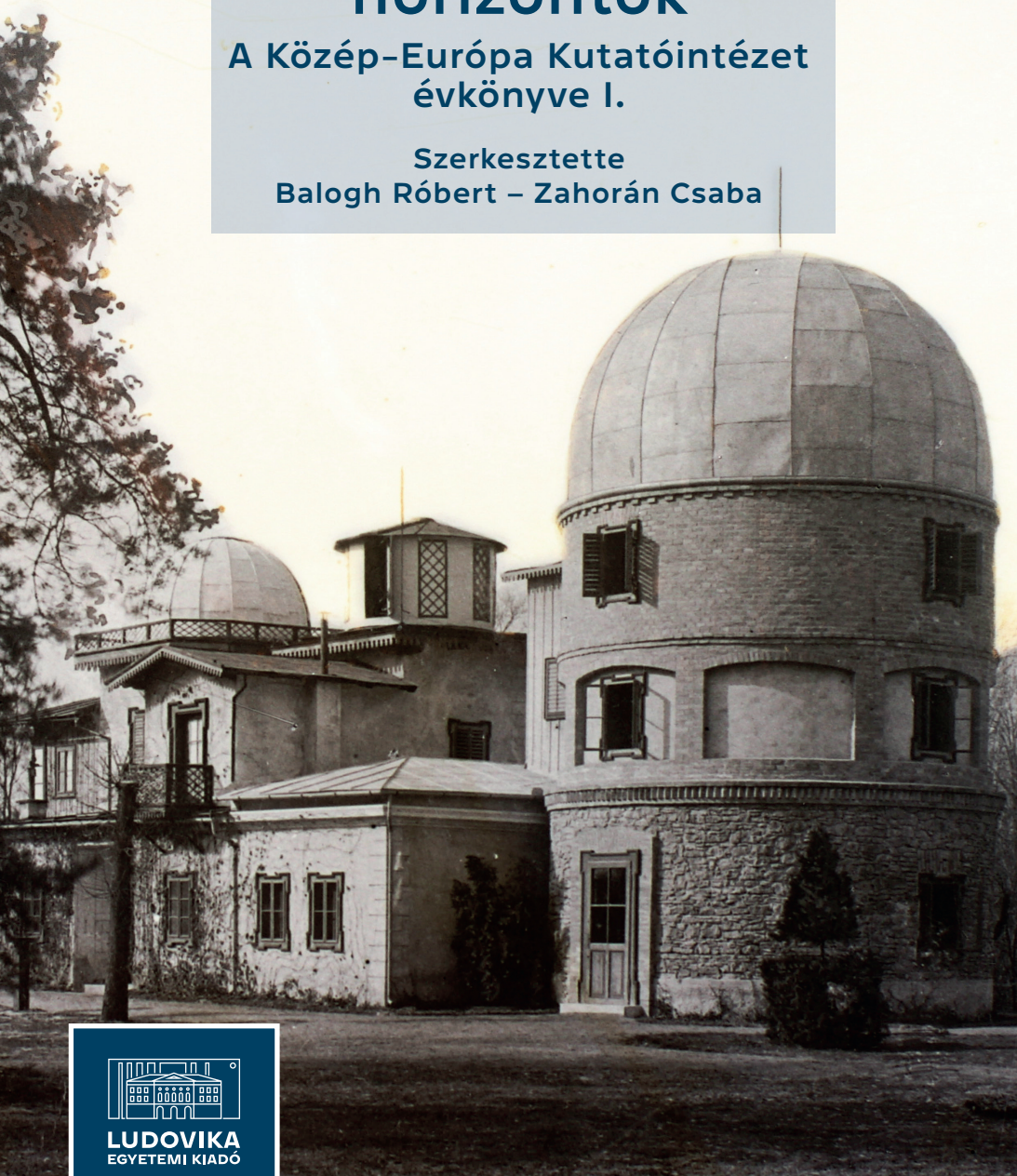

Közép-európai horizontok

A Közép-Európa Kutatóintézet
évkönyve I.

Szerkesztette
Balogh Róbert – Zahorán Csaba

Közép-európai horizontok

A borítón az ógyallai (ma: Hurbanovo, Szlovákia) Csillagvizsgáló és Meteorológiai,
Geofizika Intézet (1903) látható.

Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége
Az intézetet Konkoly-Thege Miklós alapította 1871-ben Közép-Európa első
obszervatóriumaként. Két Ógyallán használt távcsövet az első világháború után Budapestre
menekítettek, és az 1922–1929 között épült Svábhegyi Csillagvizsgálóban helyezték el.

Közép-európai horizontok

A Közép-Európa Kutatóintézet évkönyve I.

Szerkesztette

Balogh Róbert – Zahorán Csaba

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szerzők

Balogh Robert, Bereczki Zoltán, Borbély Sándor, Bottlik Zsolt, Demmel József, Hatos Pál,
Alica Kurhajcová, Szeghy-Gayer Veronika, Trádler Henrietta, Zahorán Csaba

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Varga Zoltán
Olvasószerkesztő: Stirling Zsófia Zita és Fülöp Éva
Korrektor: Resofszi Ágnes
Tördelőszerkesztő és borítóterv: Stubnya Tibor

ISBN 978-963-531-924-4 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-925-1 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-926-8 (ePub)

© A szerkesztők, 2023
© A szerzők, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Hatos Pál – Balogh Róbert – Zahorán Csaba:</i> Előszó	9
I. rész: Város és identitás	15
<i>Hatos Pál:</i> A város mint metafora	17
Felhasznált irodalom	23
<i>Zahorán Csaba:</i> „Idegen rabságban” – Az erdélyi városok két világháború közötti átalakulása magyar szemmel	25
Bevezetés: egy diskurzus születése	25
A megvizsgált szövegek	28
Változás és változatlanság	35
Szerepcserék	37
Ambivalens modernizáció	43
A terjeszkedő Kelet	48
Konklúzió	50
Felhasznált irodalom	51
<i>Bottlik Zsolt:</i> Megosztott városkép? – Etnikai szegregáció Bosznia-Hercegovinában – a mostari eset	55
Bevezetés	55
Célok, módszerek, fogalmak	56
Mostar multietnikus jellegének történeti keretei	58
A modern nemzet kialakulásának sajátosságai Bosznia-Hercegovinában – 19–20. század	62
A háború hatásai Mostarban	68
A város mai funkcionális szerkezete	71
Mostar: a multietnikus hercegovinai város?	76
Kitekintés	81
Felhasznált irodalom	82
<i>Szeghy-Gayer Veronika:</i> Emlékezetpolitika és Márai-projekt a posztszocialista Kassán	87
Bevezető	87
Terminológiai és módszertani keretek	89
Kassa a viharos 20. században	91
Kassa az egymással versengő magyar és szlovák kollektív emlékezetben	93
A lokális identitás kialakítása 1989 után	95
„Kassa Franz Kafkája”	97

Összegzés	102
Felhasznált irodalom	104
Internetes hivatkozások	107
<i>Bereczki Zoltán: Space Syntax: konfiguráció a várostörténetben</i>	109
A tér társadalmi logikája	109
Space Syntax a történeti kutatásokban	113
Konklúzió: urbánus gráfok a társadalomtudomány és a történelem felől nézve	118
Felhasznált irodalom	119
II. rész: Felső-Magyarország/Szlovákia	123
<i>Alica Kurhajcová: A monarchiából a köztársaságba – A hatalom szimbolikus megragadása a Zólyom vármegyei városokban az emlékművek tükrében</i>	125
Emlékművek mint emlékezhelyek	127
Labanc és kuruc hagyomány 1918 előtt	132
A múlt kérdése a monarchia összeomlása utáni első években	142
Kiknek emeltek emlékműveket a Csehszlovák Köztársaság első évtizedében?	146
Irodalomjegyzék	153
Felhasznált irodalom	153
Levéltári hivatkozások	156
Egyéb források	156
Internetes hivatkozások	157
<i>Demmel József: A csillagász és a törzsfőnökök – Milan Rastislav Štefánik utolsó konfliktusa Magyarországon</i>	159
Egy incidens története	164
Ami Magyarországon történt	166
Ami Felső-Magyarországon történt	172
Ami Bazinban történt	179
Ami a fejekben történt	182
Transzgenerációs sebek, saját tapasztalatok: Milan Rastislav Štefánik	182
Az árvai Góliát: Szmrecsányi György	186
Csomagok a vasútról	192
Következtetések	194
Irodalomjegyzék	195
Felhasznált irodalom és kiadott források	195
Felhasznált napi- és hetilapok	202

Levéltári hivatkozások	202
Internetes hivatkozások	203
<i>Demmel József</i> : Egy szlovák gavallér az európai politikában – (Michal Kšiňan: <i>Milan Rastislav Štefánik. Muž, ktorý sa rozprával s hviezdami</i> . Bratislava, Slovart, 2021. 380 oldal)	205
Felhasznált irodalom	209
<i>Trádlér Henrietta</i> : Mikrotörténelem és életrajz – (Szeghy-Gayer Veronika: <i>Tost László, Kassa polgármestere</i> . Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022.)	211
Felhasznált irodalom	218
III. rész: Táj és ember	221
<i>Borbély Sándor</i> : Informalitás, gazdasági stratégiák és lokális tájhasználati gyakorlatok	223
A vizsgálat helyszíne (regionális és lokális kontextusok)	225
A vizsgálat fogalmi-elméleti keretei	230
Lokális társadalmi csoportok és erőforráskezelési stratégiák	236
Felhasznált irodalom	255
<i>Balogh Róbert</i> : Növekedés, tudomány és erdészeti politika az antropocénben: a magyarországi nyárfatermesztési program esete, 1945–1975	263
Fenntartható növekedés az erdőben – egy modell és intézményi háttere	264
A biológiai homogenizáció és a transznacionális tudomány a hidegháború idején: a nyárfarák esete	273
A magyarországi nyárfaprogram ökológiai hatásai kortárs és későbbi vizsgálatok tükrében	278
Összegzés	284
Irodalomjegyzék	286
Felhasznált irodalom	286
Levéltári hivatkozások	288
<i>Balogh Róbert</i> : Egy kelet-közép-európai antikommunista és antinacionalista történész gondolatai az éghajlat narratíváiról – (Lucian Boia: <i>Ember és klíma. Elméletek, forgatókönyvek, pszichózisok</i> . Ford. Rostás-Péter István. Kolozsvár, Koinónia, 2020.)	291
Felhasznált irodalom	296

Vákát

Előszó

Az úgynevezett Közép-Európa-gondolatnak az első világháború után, majd az 1960-as évektől kezdve ismét nagy reneszánsza volt nemcsak Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában vagy Csehországban, hanem nyugat-európai, sőt amerikai egyetemeken is. Az 1960–80-as években nagy formátumú gondolkodók egész sora, így a magyar Bibó István, Konrád György és Szűcs Jenő, a szerb Danilo Kiš, az olasz Claudio Magris, a litván-lengyel Czesław Miłosz vagy a cseh Milan Kundera és Jan Patočka által felvázolt, különböző kiindulásból felrajzolt, mégis egymással csodálatosan konvergáló Közép-Európa-konstrukciók mintegy ideáltípusai lettek az európaiságnak, a nemzetek közötti kiengesztelődésnek, a totalitarizmusok végső bukásában makacsul hívó demokrata magatartás követelményének és mindezek kvintesszenciájának, a föderalizmusnak. Ám a közép- és kelet-európai kommunista rezsimek bukása, a berlini fal leomlása, a Szovjetunió felbomlása felett érzett öröm nem hozta el a Közép-Európa-álmok óhajtott és remélt beteljesülését. A délszláv háborúk megkímélték ugyan a régiót – az újra puszkaporossá vált Balkán pacifikációja után az érdeklődés alábbhagyott, egy kicsit elfelejtették kontinensünk e részét, mert a politikacsinálók és az elemzők figyelmét integrációs kérdések – a NATO, illetve az Európai Unió bővítése – kötötték le elsősorban, Közép-Európa eszméjének egyetlen kézzelfogható s viszonylag gyengén intézményesült eredménye lett, a V4, az úgynevezett visegrádi együttműködés. Azóta a történelem ege újra beborult – Közép-Európa értelmiségi álma, akárcsak a hozzá fűzött hajdani optimista várakozások régi és új, nagyon is valóságos szorongásoknak adták át helyüket.

Lehet, hogy mindez abból is fakad, hogy továbbra is kevésbé ismerjük egymást – a bezárkózás a nemzeti hagyományba kézenfekvő megoldás válságok idején. Ám a közös sors – elsősorban a több évtizedes totalitarizmus és a vele szembeni változatos társadalmi ellenállás tapasztalatai, a táj fenyegetettsége, a hatalmas szimbolikus értékkel felruházott természeti környezet törékenysége, így különösen Csernobil tragédiája – arra kell, hogy sarkalljon bennünket, hogy újra és újra megkíséreljük a kilépést ismeretelméleti komfortzónánk szűkös köreiből. A Közép-Európa Kutatóintézet 2019 tavaszán alakult meg a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpontján belül. A Hatos Pál által vezetett, kis létszámú intézet elsődleges célja az, hogy – amint az küldetésnyilatkozatunkban is szerepel – a közép-európai államok és nemzetek közös történelmi és kulturális örökségének, politikai hagyományainak és jövőbeni együttműködési

lehetőségeinek multidiszciplináris vizsgálatának a fóruma legyen. Fő kutatási irányaink közé tartozik Közép-Európa összefonódó történelme, a nemzeti mozgalmak, valamint a politikai fordulatok eszme-, mikro- és kultúrtörténeti megközelítésben, a nemzet- és államépítés vizsgálata és a környezettörténet. Ezekkel a kérdéskörökkel már több intézeti kiadványunk is foglalkozott: 2021 óta jelenik meg az angol nyelvű *Central European Horizons* e-folyóirat, amelynek első két száma Közép-Európa városainak etnikai sokszínűségét és a politikai rezsimek közti kapcsolatot világította meg, 2022-ben pedig a Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában, a Trianon 100, MTA – Lendület Kutatócsoporttal együttműködve napvilágot látott a történelmi Magyarország felbomlásának idején keletkezett átmeneti államalakulatokat bemutató *Kérészállamok*¹ című tanulmánykötet. Az egyes kutatók továbbá rendszeresen publikálnak az NKE kiadványaiban (*Ludovika Magazin* és *Horizontok blog*), különféle szakmai és népszerűsítő folyóiratokban, de szakértői és oktatói munkát is végeznek, illetve nemzetközi és hazai konferenciákon vesznek részt.

Évkönyvünk alapvetően az intézetünkben folyó munka bemutatására tesz kísérletet, tevékenységünk egyfajta keresztmetszetét adva. Így kapott helyet a kötetben több olyan írás, amelyek korábban még csak angol nyelven jelentek meg a *Central European Horizons* várostörténeti blokkjaiban, ösztöndíjas kutatóink és partnereink tanulmányai, valamint több, releváns munkákat bemutató recenzió is. Szerkezetét tekintve a kiadvány három részből áll: az első fókusz a várostörténeti, a második regionális, míg a harmadikban a táj és az ember kölcsönhatásait vizsgáló írások olvashatók.

A *Város és identitás* részt Hatos Pál, a Közép-Európa Kutatóintézet vezetőjének tanulmánya, *A város mint metafora* nyitja. A szerző a városokat, az urbanitást az ókortól a modern korig övező diskurzusokba kalauzol, felvillantva néhány toposzt e gazdag és egyre bővülő szöveg univerzumból. Ebből kiindulva teszi fel azt a kérdést, hogy a középkor óta modellként szolgáló „nyugati” város tapasztalatai mennyire érvényesek Közép-Európára, illetve régióink urbánus világa és öröksége mennyire tarthatna igényt nagyobb figyelemre különlegessége okán. Zahorán Csaba, intézetünk munkatársának írása (*„Idegen rabságban” – Az erdélyi városok két világháború közötti átalakulása magyar szemmel*) ugyancsak a várossal kapcsolatos diskurzusokat boncolgatja. A tanulmány azt mutatja be, hogy a történelmi Magyarország felbomlása és a második bécsi döntés közötti bő

¹ Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi magyarországi területén (1918–1921)*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.

két évtizedben milyen módon írtak az új helyzetet elsősorban magyar identitásuk szűrőjén keresztül szemlélő szerzők a Romániához került városok fokozatos átalakulásáról, hogyan értékelték az impériumváltás óta zajló különféle folyamatokat – a lakosság összetételének módosulásától a modernizációig. Bottlik Zsolt *Megosztott városkép? Etnikai szegregáció Bosznia-Hercegovinában – A mostari eset* című dolgozata a szűkebben vett Közép-Európa határain túlra, Bosznia-Hercegovina második legnagyobb városába vezeti az olvasót. Bottlik – a szerteágazó történeti és földrajzi kontextus ismertetése után – Mostart keresztül-kasul bejárva elemzi azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a délszláv háborút követő időszakban játszódtak le a városban, és nagymértékben kihatottak a település aktuális szerkezetére és lakóinak életére egyaránt. Intézetünk volt munkatársa, Szeghy-Gayer Veronika *Emlékezetpolitika és Márai-projekt a poszt-szocialista Kassán* című tanulmányában a helyi identitás összefüggéseibe, illetve a városvezetés 1989 utáni emlékezetpolitikájába enged bepillantást. Írásában azt elemzi, hogy a kelet-szlovákiai nagyváros miért, mikor és hogyan integrálta kulturális örökségébe világhírű szülőtte, a magyar Márai Sándor emlékezetét. Évkönyvünk várostörténeti blokkját Bereczki Zoltán *Space Syntax: konfiguráció a várostörténetben* című elemzése zárja, amely egy, az urbanisták által használt módszer történettudományi lehetőségeit mutatja be. A szerző az egykori Osztrák–Magyar Monarchia három városát – Miskolc, Kassa és Szabadka – magában foglaló kutatás nyomán vonja le következtetéseit.

Az évkönyv második része a *Felső-Magyarország/Szlovákia* címet viseli. Az itt közölt írások a történelmi Magyarország északi régiójáról, illetve a terület Csehszlovákia keretei között folytatódó, két világháború közötti történetéről szólnak. A térség szlovák többségű, de jelentős magyar, német, zsidó, roma és más közösségeknek is otthont adott a 19–20. században. Alica Kurhajcová immár sok éve kutatja az egykori Zólyom vármegye városait azzal a céllal, hogy feltárja a szimbolikus városi terek és a politikai fordulatok közötti kapcsolat jelentőségét, s egyben új, helyi perspektívából mutassa be a 19. századi és a 20. század eleji nemzetiesítő politika hatásait. Az *A monarchiából a köztársaságba. A hatalom szimbolikus megragadása a Zólyom vármegyei városokban az emlékművek tükrében* című tanulmányában rámutat, hogy mind a Magyar Királyság, mind Csehszlovákia megpróbálta kihasználni az emlékművek politikai vonzerejét, és egyaránt hatalmi eszközként tekintettek a felállításukra. A következő két írást Demmel József, intézetünk munkatársa jegyzi. Az *A csillagász és a törzsfőnökök. Milan Rastislav Štefánik utolsó konfliktusa Magyarországon* – ahogy a címe is utal rá – az egyik legfordulatosabb életpályát befutó szlovák történelmi

személyiség portréját egészíti ki egy érdekes adalékkal. A vasúti kocsiban lezajlott, önmagában banális, de kis híján párbajhoz vezető szóváltás ugyanis jócskán túlmutat a szereplőkön, és sokat elmond a korabeli Magyarország nemzetiségpolitikai viszonyairól. Demmel az *Egy szlovák gavallér az európai politikában* című recenziójával is közelebb hozza Štefánikot – Michal Kšiňan szlovák történész róla írt életrajzát – *A férfi, aki a csillagokkal társalgott* – ismertetve. Kšiňan alapvetően hús-vér emberként közelített a szlovák nemzeti hőssé vált csillagászpolitikushoz, lehántva róla a halála óta rárakodott mítoszok és ellenmítoszok rétegeit. Szeghy-Gayer Veronika Tost Lászlóról publikált, azóta szlovák nyelven is megjelent kötetét intézetünk ösztöndíjas kutatója, Trádler Henrietta mutatja be, főként a munka mikrotörténeti szemléletű elemzéseit, valamint az életrajzírás és a családtörténet-írás egyidejű jelenlétét értékelve. A kötet rendkívül jó példája annak, miként lehet egy helyi közéletben fontos szerepet kapó, a közvélemény számára mégis csak felületesen ismert tragikus sorsú egyént háromdimenzióssá formálni, úgy, hogy a végeredmény a népszerűsítő ismeretterjesztés és a szak-történeti beszédmód határán egyensúlyozzon.

Az évkönyv harmadik szerkezeti egysége a *Táj és ember* címet viseli, és a környezeti válsággal kapcsolatos eddigi eredményeink néhány fontos darabját tartalmazza. Intézetünk ösztöndíjas kutatója, Borbély Sándor *Informalitás, gazdasági stratégiák és lokális tájhasználati gyakorlatok* című tanulmánya a tájhasználat változásának társadalmi kereteivel foglalkozik egy határ menti vizsgálati terepen – az Oroszország Ukrajna elleni háborúja miatt a korábbinál jóval több figyelmet kapó régióban –, a Tiszaháton végzett kutatás alapján. A vizsgálat a környezetszennyezés, valamint az ártéri legelők felhagyása és az erdőterületek pusztulása mögött az akkori helyi lakosság azon törekvéseit találta, hogy alkalmazkodjon a poszt szocialista gazdasági viszonyokhoz és a gyenge államisághoz. A szerző a Tisza-völgyének állapota szempontjából fontos új tudáselemeket hoz a köztudatba egy olyan időpillanatban, amikor a térség etnikai térképét alapvetően rendezik át a háborús menekülthullámok. Balogh Róbert, intézetünk munkatársa a nyárfafajták elterjesztésére irányuló magyarországi törekvések és ezek tágabb erdészeti politikai kontextusa nyomán az antropocén korszak és az államszocializmus kapcsolatának három aspektusára hívja fel a figyelmet *Növekedés, tudomány és erdészeti politika az antropocénben: a magyarországi nyárfatermesztési program esete, 1945–1975* című munkájában. Előbb meg tudhatjuk, miként mutatkozott meg a hidegháborús intézményrendszer keretei között a gazdasági növekedés és a természeti erőforrások kapcsolata. A tanulmány második részében a növényi betegségekre, majd a nyárfatelepítés hosszú távú

ökológiai hatásaira vonatkozó tudás korlátaira kerül a hangsúly. Évkönyvünk utolsó írását, Balogh Róbert *Egy kelet-közép-európai antikommunista és anti-nacionalista történész gondolatai az éghajlat narratíváiról* című, Lucian Boia magyar nyelven Kolozsváron megjelent kötetének (*Ember és klíma. Elméletek, forgatókönyvek, pszichózisok*) ismertetését két megfontolás miatt is fontosnak tartottuk. Egyfelől lényeges gondolatokat tartalmaz a környezeti válságtudat történetiségére vonatkozóan, másrészt az országosan ismert, széles olvasótáborral rendelkező történészek közül Közép-Európában a klímaváltozásra kevesen (például még Roman Holec) reagáltak külön monográfiával, Boia tehát ezen a területen is úttörőnek számít.

Hatos Pál – Balogh Róbert – Zahorán Csaba

Vákát

I. RÉSZ

VÁROS ÉS IDENTITÁS

A képen: sorozottak eskütétele Marosvásárhely főterén, 1940. január.

Forrás: azopan.ro, László Csaba Levente

Vákát

A város mint metafora

A híres bécsi kritikus, Karl Kraus szerint a metafora az emberi világ mértéke.² (Sokat idézett *bon-mot*-ja szerint a századfordulós monarchia fővárosa a világvége laboratóriuma volt – ha a két világháború örökségének távlatából tekintjük, igazán nagyot, sajnos, nem tévedett.)³ Tény, hogy a város fogalmáról kielégítő történeti meghatározást adni lehetetlenség, ám a városokról szóló diskurzusok időbeli változásai gazdagon illusztrálják a város mint képzet állandó jelenlétét és metaforikus erejét az európai történelemben. (Ugyanígy nehéz megállapítani, miben is áll a vidék vidék mivolta. Egy bizonyos: város nélkül nincs vidék, ahogy vidék nélkül aligha létezhet város.)⁴ Már Arisztotelész is úgy gondolta, hogy a kisebb szükségközösségek, mint a háznép, falu a városállamban érik el szintézisüket: az „önmagukban való elegendőséget”, azaz az autarkiót.⁵ A város mint metafora tehát elsődlegesen politikai, mi más is lehetne, a politika szó is a város fogalmából eredeztethető, sőt igazából az állam is.

A város kérdése Arisztotelész óta kitüntetetten a politikai filozófia kérdése is, ám a racionális bölcséleti megfontolásokon túl mitikus képzetek is bőven tapadnak hozzá – s ezek toposzai jól mutatják a városról szóló képzetek sokoldalúságát. A városokról szóló középkori krónikák és korai újkori leírások visszatérő eleme a város régiségének, csodás eredetének, ősi alapításának kiemelése, a város nemessége, a falak, bástyák, tornyok jelképezte ereje, illetve lakóinak kiváló fizikai és lelki tulajdonságai, mint szorgalmuk és büszkeségük vagy a nők

¹ Tudományos főmunkatárs, intézetvezető, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa Kutatóintézet; Hatos.Pal@uni-nke.hu.

² Allan Janik: Karl Kraus – Apocalyptic Satirist. The Post-War Crisis and the Rise of the Swastika. *Central European History*, 40. (2007), 1. 165.

³ Kraus megállapításának kontextusához lásd Robert S. Wistrich: *Laboratory for World Destruction. Germans and Jews in Central Europe*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2007.

⁴ Kövér György: Van-e, volt-e vidéki történetírás? In Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2016. 29–60.

⁵ Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat, 1984.

csinossága, a férfiak leleményessége és/vagy bátorsága.⁶ A felvilágosodás századában kibontakozó modernitás is alkotott toposzokat a városról, ezek között a legismertebbek azok, amelyeket Carl E. Schorske egy tömörségében is pompás tanulmányában felsorolt, amelyben a várost mint metaforát vizsgálta az elmúlt kétszáz év európai eszmetörténetében.⁷ Schorske a várost mint erényt és romlást, illetve mint a jón és rosszon túli modern egzisztenciát vette számba. Értelmezésében Voltaire (és részben Adam Smith) nyomán kelt életre a város mint az erény szimbóluma és lehetősége a felvilágosodás optimizmusában, amely az ipart mint iparizációt (azaz „iparkodást”) értékelte magasra. A város ugyanakkor – különösen Voltaire-nél – a gazdagok gyönyör- és kielégüléskeresésének elsődleges színtere, s ekként az emberi nem előrehaladását és harmóniájának kibontakozását is elősegíti, hiszen a luxus változatos és költséges életformái és folyton növekvő igényei folyamatosan munkát adnak a kézművesek és kereskedők tömegeinek.

Az ipari forradalom és a nagyvárosok létrejötte azonban a felvilágosodás egy másik, pesszimistább hagyományának biztosít nagyobb helyet: a bűnös város toposzának. Ebben a jelentésben a városi fejlődés a természet és az emberi nem primordiális közösségének szétforgácsolását indítja el, az ismerős terek és tájak lerombolásához vezet, s mindezt a profit, a „mammon” hajhászásának alantas ösztönzésére. A bűnös város oly elterjedt gondolata egyben a modern, 19. századi ember kiábrándulását, megcsalatott reményeit és az ebből eredő hasadt tudatát is kifejezi. Az utak, hidak, vasutak és ipari épületek hívták létre a modern funkcionális építészetet, a technika és az újítás szentélyeit; a nagyvárosi polgár otthona, a sívár bérpaloták azonban autentikus stílust nem nyertek, eklektikus mivoltukban csak történelmi díszletek, az „emberközeli” múlt elvesztett édenének illuzórikus dokumentumai, vagy éppen, mint Walter Benjamin marxista kritikájában, az áruként való megjelenés előtti tétovázás, a felébredés előtti közvetlen álmok maradványai.⁸ A modern időkre oly jellemző nosztalgia sokszólamú diskurzusából kihallatszó *ressentiment* úgy láttatja, hogy a nagyvárosok méretük, kiterjedésük révén is az elidegenedés és a nyugtalanság helyei. A nagyváros monumentális díszletei mögül kiveszett a középkori és a koraújkor

⁶ Waldemar Deonna: *La fiction dans l'Histoire ancienne de Genève et du Pays du Vaud*. Genève, Kundig, 1929.

⁷ Carl E. Schorske: *The Idea of the City in European Thought. Voltaire to Spengler*. In Carl E. Schorske: *Thinking with History*. Princeton, Princeton University Press, 1998. 37–55.

⁸ Walter Benjamin: Párizs, a XIX. század fővárosa. Ford. Széll Jenő. In Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 93.

szerves fejlődés átlátható és követhető ritmusú munkamegosztása, ismerős és otthonos urbanitása, eltűnt a középkori városgazdaság „kicsiny képe”, azé a városé, amely még szinte „észrevétlen nő ki a föld kebeléből”, és „szelíden” válik le a földesúr „testéről”, s amelynek szokásszerűségében „a közösség minden cél nélkül, a közeli együttélés alapján szabályozta önmagát”.⁹ A *par excellence* modern várost viszont a régi századfordulót megelőző évtizedek korszaka hozta el, a várost, amely túl van jón és rosszon, és – tegyük hozzá Schorske leírásához – túl van mítoszon és történelmen. A felvilágosodás városa a középkor sötétségéből bontakozott ki, s képe a rózsás jövőbe tekintett; a „bűnös város” viszont visszamutatott az időben, mivel metaforája a természet és ember eredeti harmóniájának vagy a középkor univerzális értékrendjének, de mindenképpen egy tételezett aranykornak az elárulását beszéli el. Szemben a városnak e két, etikailag motivált képével, amely időbeli struktúrák folyamatába illeszthető, az új, a jón és rosszon túli metropolisz nietzschei ihletésű képzete félrelöki a progresszió és a regresszió morális síkon megfogalmazott dilemmáját. Nem egy meghatározott időbeli helyzetben, nem a múlt és a jövő között helyezkedik el, hanem az „itt és most” örök ideiglenességében. Lényege az áttűnés, az átmenet vagy éppen a válság, krízis állandósága, s ezzel párhuzamosan a történelem „terhének” elutasítása. A közvilágítás és a villamosítás ebben az értelemben a város éjjeli arcának ad sugárzást: az éjjeli fények dicsérete, a folytonos mámor, az est állapota, amely a kalandban és a kiszámíthatatlanságban, sőt a veszélyben lelt gyönyör urbánus léthez kötött auráját jeleníti meg, messze van már a 18. század városának napvilág mellett tevékenykedő szorgalmától.¹⁰ Az éjszakai élet, az izgatottság, a mámor mellett a sötétség másik arcát is hangsúlyozza, a nyomor és a marginális lét esztétikus felfogása a nagyvárosi létet mint sajátos modern egzisztenciát emeli fel, függetlenül attól, hogy társul-e hozzá – mint Gorkijnál vagy Rilkenél – társadalmi utópia és szociális elkötelezettség.¹¹ Ebben a sajátos, jón és rosszon túli létezőmódban, amelynek saját színe az éjszaka, a modern én térbeli kiterjedése is összetöpreődik, ahogy a fiatal Henry James rajzolja

⁹ Hajnal István: *Az újkor története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 100–101, 604. Hajnal István kulturális kritikája sokat köszönhet a két világháború közötti évek konzervatív eszmé-áramlatainak – de a középkor „emberléptékűsége” a baloldali városfejlesztés ideáit is inspirálta.

¹⁰ Judith R. Walkowitz: *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late Victorian London*. Chicago, University of Chicago Press, 1992.

¹¹ N. Kovács Tímea: Az éjszakai város. *Jelenkor*, 47. (2004), 9. 919–923.

saját maga és London portréját 1876-ban: „személytelen, sötét lyuk a hatalmas és általános feketeségben”.¹²

A város mint szervezett tér azonban egyetlen előbb felsorolt értelemben sem az elsődleges valóságok metaforája, hiába hívnak időnként egyes humanista gondolkodók az „organikus városhoz” való visszatérésre.¹³ A teremtés elbeszélése az emberi kezdetet a kertbe helyezte, az üdvösség viszont már a „mennyei Jeruzsálem” terein teljesül be, ahol „többé sosem lesz éjszaka”, s amelynek „nincs szüksége a napra, sem a holdra, hogy világítsanak benne; mert az Isten dicsősége megvilágosította azt, és annak szövétneke a Bárány” (Jel 21, 23, 25). A város bibliai képe a zsidó–keresztény hagyomány üdvtörténeti látásmódjának megnyilvánulása, ahol a parúszia nem a kezdetek helyreállítását jelenti, hanem Isten üdvtörténeti tervének teljes kibontását. Ha már a „szent város” archaikus toposza sem az eredethez igazít vissza, még kevésbé az erény és munkálkodás képeivel vagy a romlás képzetével övezett város e világi metaforái, s legkevésbé a mesterséges, sőt virtuális terek megalkotásával az idő struktúráitól magát eloldó modern, illetve posztmodern város. Mindegyik konfliktusban áll a természet vagy a falusi élet és a primitív valóságok egyéb térbeli képeinek tudatlanként és/vagy romlatlanként, meghaladottnak vagy elpusztítottnak ábrázolt metaforáival, s csak kivételes esetben történik meg, hogy a város „az élet két nagy ellenlábásának”, a szellemi létezésnek és a természeti állapotnak magasabb egységébe hívna, mint Georg Simmel Firenzéje, ahol a „természet szellemmé vált, anélkül hogy feladta volna önmagát”.¹⁴

Talán éppen ezért, a másodlagosság s az épített környezet csináltságának magától adódó benyomásából adódóan is a városhoz fűződő képek és narratívák fokozottan alkalmasak a szakítás, a törés megjelenítésére, a múlt aszimmetrikus bemutatására, olyan látásra, amelyben a dolgok régi rendje elmúlt, s valami új, ígéretes vagy éppen bizonytalan forma magasodik a táj eltűnésre ítéltetett régi képe fölé. A hagyomány beérkezetttségével szemben az ilyen, alapvetően dichotómiát hordozó képek mögött annak reménye és kívánatossága áll, hogy a jövő határozottan különbözzék a jelentől. De a másodlagos valóságok megjelenítéséből következően az sem véletlen, hogy a városhoz fűződő képzetekben a száműzetés és az elidegenedés s hozzá kapcsolódóan az idegen, a menekült,

¹² „[...] *an impersonal black hole in the huge general blackness*”. Idézi Walkowitz (1992): i. m. 15.

¹³ Lásd különösen Lewis Mumford: *The City in History*. New York, Harcourt, 1961.

¹⁴ Georg Simmel: *Velence, Firenze, Róma*. Budapest, Atlantisz, 1990. 13.

a hontalan képe, sőt mint Walter Benjamin Baudelaire-olvasatának kortárs kultusza is mutatja, a céltalan csatangoló, a *flâneur* tévelygő alakja is gyakran megjelenik, és vesz fel metaforikus pozíciókat, és ekként szolgálja a róluk szóló diskurzusban megnyilvánuló identitáskonstrukciók kifejezését.¹⁵

Amit előzőleg írtam, azt az urbánus képzetek nyugat-európai hagyományából idéztem, de akár gondolhatunk New Yorkra is, a „Metropolis” 20. századi amerikai megtestesülésére. Ez utóbbi város történeti fejlődésének összehasonlító vizsgálatával több európai város esetében kísérleteztek, egy úttörő szemléletű kortárs munkából például azt is megtudhatjuk, hogy az útmenti fák mit mesélnek a nők jogairól és munkaerőpiaci helyzetéről, szegénység és gazdagság térbeli szimbolizmusáról, s a jövőbe vetett hit társadalomtörténetéről Berlinben és New Yorkban, ez utóbbi ugyanis a berlini várostervezés „zöld” mintáját is követte.¹⁶ A városhoz kötött modern képzeteknek tehát nem feltétlenül alkotják elsődleges kontextusát a nemzeti történelem narratívái, a New York és Budapest összehasonlító vizsgálatáról szóló monográfia szerzői harminc éve arra a következtetésre jutottak, hogy a városi politika és identitás konfliktusai New Yorkban kevésbé voltak a nemzeti elbeszéléseknek kiszolgáltatva, mint Budapesten.¹⁷ Ha a város nem a szimbolikus politika elsődleges csatatere, akkor jobban látszik, miként lesz vagy nem lesz a város a társadalmi egyenlőtlenség leküzdésének és a kulturális és technikai innovációnak a kísérleti terepe.

Nagy kérdés, hogy vajon leírható-e a Baltikumtól az Adriáig és az Elbától az egykori Osztrák–Magyar Monarchia keleti határáig terjedő régió, tehát a tágabb értelemben vett közép- (és kelet-) európai város a fentebb idézett gondolati konstrukciókkal? Vagy a térség városai inkább egymással mutatnak közös urbanizációs történeti sajátosságokat – s leginkább múltjuk antagonisztikus szimbolikus öröksége szempontjából érdekesek? Miként ragadhatók meg társadalomtörténetileg és szimbolikus reprezentációk szintjén vagy éppen a környezetükhöz való viszonyukban? Melyek ezek a sajátosságok, milyen belső különbségeik vannak, és milyen különbségek léteznek az Európa „magrégiójának” tekintett nyugat-európai, illetve a többi, „perifériaként” leírt észak-, dél-,

¹⁵ Müllner András: Teknősbéka-sétáltatás. A város és a flâneur metaforája a hipertext-diskurzusban. *Jelenkor*, 47. (2004), 9. 924–931.

¹⁶ Sonja Dümpellman: *Seeing Trees. A History of Street Trees in New York City and Berlin*. New Haven, Yale University Press, 2019.

¹⁷ Carl E. Schorske – Thomas Bender: Afterword. Historical Perspectives and National Cultures. In Thomas Bender – Carl E. Schorske: *Budapest and New York. Studies in Metropolitan Transformation, 1870–1930*. New York, Russell Sage Foundation, 1994. 367–372.

illetve kelet-európai urbanizációs fejlődésmodellek között? Kétségtelen, hogy Budapesthez, Prágához vagy éppen Bécshez erőteljes közös képek rendelhetőek, s kétségtelen, az is, hogy ezek a városok sokban osztják a nyugat-európai városfejlődés s az ehhez rendelt elbeszélések nem egy elemét – ám sokszor emlegetett *fin de siècle* kozmopolitizmusukra sötét árnyékként vetül ellentétük saját környezetük politikailag instrumentálizált, s – legtöbbször konstruált – „tősgyökerelességével”.¹⁸ A „vörös Bécs” szembenállása a katolikus Ausztriával, a bűnös Budapest „idegensége”, amely megtagadta „ezeréves múltját”, és „sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit” vagy éppen a német Prága ellentéte a „tisza” cseh vidékkel, az urbanitást, az urbanizációt feszültebb fényben láttatja Európa középső felén, mint nyugati tájain. A modernizáció tagadhatatlanul együtt járt a politika etnicizálásával és ezzel párhuzamosan a nyelvi, vallási és nemzetiségi homogenizáció kikényszerítésével. Ám kérdés, hogy a múlt nyomai véglegesen eltüntethetők-e? Történeti-kritikai feldolgozásuk talán segítségül szolgálhat olyan lokális emlékezhelyek kialakításának, amelyek a jövő városát élhetővé teszik, és nem a társadalmi disztópiák prófétáit igazolják. A francia történész, Michel de Certeau szerint a 16. század óta „a város, mint tény fokozatosan várossá, mint koncepcióvá alakul”.¹⁹ Ha ez így van, a várossal szemben a városról szóló történeti gondolkodás továbbra is kimeríthetetlen – hiszen folyamatosan változik annak összefüggésrendszere, hogy milyen koncepció(ka)t fogalmazzunk meg a városról. A kötetünk *Város és identitás* című részében közölt léptékgazdag kontextusokat és változatos módszertani készletet mozgósító, a különböző nemzeti és lokális forrásbázison nyugvó tanulmányok ezt a megállapítást helytállóvá teszik – s arra biztatnak, hogy évkönyvünk írásai nyomán újabb intellektuális kérdésfeltevések szülessenek közös hazánk, Közép-Európa értelmezéséhez.

¹⁸ Két paradigmaticus munka: Carl E. Schorske: *Fin-de-siècle Vienna. Politics and Culture*. New York, Vintage Books, 1979; Allan Janik – Stephen Toulmin: *Wittgenstein's Vienna*. New York, Simon and Schuster, 1973; illetve Allan Janik: *Wittgenstein's Vienna Revisited*. London, Routledge, 2018. Magyar szempontból lásd Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Budapest, Gondolat, 1988. összehasonlító várostörténeti tanulmányait, illetve John Lukacs: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa, 2014.

¹⁹ Michel de Certeau: A cselekvés művészete. Séta a városban. *Café Babel*, 18. (2009), 59. 16.

Felhasznált irodalom

- Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat, 1984. Online: <https://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm>
- Benjamin, Walter: Párizs, a XIX. század fővárosa. Ford. Széll Jenő. In Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 75–94.
- de Certeau, Michel: A cselekvés művészete. Séta a városban. *Café Babel*, 18. (2009), 59. 15–26.
- Deonna, Waldemar: *La fiction dans l'Histoire ancienne de Genève et du Pays du Vaud*. Genève, Kundig, 1929.
- Dümpellman, Sonja: *Seeing Trees. A History of Street Trees in New York City and Berlin*. New Haven, Yale University Press, 2019. Online: <https://doi.org/10.12987/9780300240702>
- Hajnal István: *Az újkor története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Budapest, Gondolat, 1988.
- Janik, Allan: Karl Kraus – Apocalyptic Satirist. The Post-War Crisis and the Rise of the Swastika. *Central European History*, 40. (2007), 1. 164–166. Online: <https://doi.org/10.1017/s0008938907000428>
- Janik, Allan: *Wittgenstein's Vienna Revisited*. London, Routledge, 2018. Online: <https://doi.org/10.4324/9781351326162>
- Janik, Allan – Stephen Toulmin: *Wittgenstein's Vienna*. New York, Simon and Schuster, 1973.
- Kövér György: Van-e, volt-e vidéki történetírás? In Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2016. 29–60.
- Lukacs, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa, 2014.
- Mumford, Lewis: *The City in History*. New York, Harcourt, 1961.
- Müllner András: Teknősbéka-sétáltatás. A város és a flâneur metaforája a hipertext-diskurzusban. *Jelenkor*, 47. (2004), 9. 924–931.
- N. Kovács Tímea: Az éjszakai város. *Jelenkor*, 47. (2004), 9. 919–923.
- Schorske, Carl E.: *Fin-de-siècle Vienna. Politics and Culture*. New York, Vintage Books, 1979.
- Schorske, Carl E.: The Idea of the City in European Thought. Voltaire to Spengler. In Carl E. Schorske: *Thinking with History*. Princeton, Princeton University Press, 1998. 37–55.
- Schorske, Carl E. – Thomas Bender: Afterword. Historical Perspectives and National Cultures. In Thomas Bender – Carl E. Schorske: *Budapest and New York: Studies*

Hatos Pál

in Metropolitan Transformation, 1870–1930. New York, Russell Sage Foundation, 1994. 367–372

Simmel, Georg: *Velence, Firenze, Róma*. Budapest, Atlantisz, 1990.

Walkowitz, Judith R.: *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late Victorian London*. Chicago. University of Chicago Press, 1992. Online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226081014.001.0001>

Wistrich, Robert S.: *Laboratory for World Destruction. Germans and Jews in Central Europe*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2007. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1djmgcz>

Zahorán Csaba¹

„Idegen rabságban”

Az erdélyi városok két világháború közötti átalakulása
magyar szemmel

Bevezetés: egy diskurzus születése

Az Osztrák–Magyar Monarchia és vele együtt a történelmi Magyarország felbomlását szentesítő 1920. június 4-i trianoni békeszerződés megkötése után magyar részről továbbra is élénk figyelem irányult az elveszített területekre. Ez az érdeklődés egyaránt táplálkozott az elcsatolt régiókat kényszerűen elhagyó – elmenekült vagy áttelepült – magyarok százezreinek² kötődéseiből és a magyar kormányzat revizionista törekvéseiből. A régió új berendezkedéséhez való magyar viszonyulást – érthető módon – nagyban befolyásolták az érzelmek. A menekültek beszámolóit és panaszait, legkülönfélébb szervezeteik megnyilvánulásait és a kormányzati propagandát többnyire a düh, elutasítás, keserűség vagy dac jellemezte, ami az évek múltával nosztalgiával és szomorúsággal, az elveszett otthon utáni sóvárgással egészült ki.

A Romániához csatolt kelet-magyarországi területek és Erdély³ vonatkozásában megnyilvánuló diskurzusnak azonban a veszteség érzetén túl volt még egy fontos összetevője. A magyar elitek 1918-ig részesedtek az Osztrák–Magyar Monarchia presztízséből és abból a tényleges hatalmi pozícióból, amelyet ez az államalakulat Közép- és Délkelet-Európában, illetve a Balkánon betöltött. Ezt a szerepet az érintettek a Mohács előtti Magyar Királyság emlékezetével is alá próbálták támasztani, amely szerint a középkori magyar állam egyszerre

¹ Tudományos munkatárs, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Közép-Európa Kutatóintézet; Zahoran.Csaba@uni-nke.hu. Eredeti megjelenés: *Central European Horizons*, 2. (2021), 1. 93–125.

² Erről lásd például Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest, Jaffa, 2020. 183–204.

³ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért – és a köznyelvben is bevett módon – „Erdélyt” tágabb értelemben, vagyis az első világháború után Romániához csatolt összes kelet-magyarországi területre vonatkoztatva használom.

folytatott civilizatorikus tevékenységet Európa elmaradottabb délkeleti részein, és védte Közép- és Nyugat-Európát a keletről érkező „barbárok” (kunok, tatárok, törökök) támadásaival szemben. Ez a magyar küldetéstudat idővel beépült a modern magyar nemzetállam 19. századi ideológiájába, mintegy igazolva a magyar nemzetesítő törekvéseket is.⁴ Erdélyben a magyar–román egyenlőtlenségből is táplálkozott, amely a régió történeti fejlődésében, a magyar elitek hagyományosan előnyösebb politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális pozícióiban gyökerezett. Románia viszonylatában – a román irredentizmus miatti aggodalmak mellett⁵ – a „balkáni kisállam” iránti lekezelő attitűd is a részét képezte, pedig a fejedelemségek, majd az egyesült Románia elitjei idővel méltó versenytársaknak bizonyultak az Erdélyért folytatott játszmában – ahogy azt a későbbi fejlemények is igazolták.

A domináns magyar elitek olyan mértékben azonosultak ezzel a szemlélettel, hogy a magyar állam civilizatorikus szerepe és a magyarság szupremáciája még a párizsi békekonferencián is kézenfekvő érvnek tűnt Magyarország területi integritása mellett.⁶ Erdély Románia általi elfoglalása és annak nagyhatalmi jóváhagyása így komoly feszültséget generált a magyar küldetéstudat, a magyar Románia- és románsággép, valamint az új hatalmi viszonyok között. Ez, az erdélyi magyarságot „történelmileg megillető” pozíció és a tényleges új helyzete közötti ellentmondás vált a magyar nyilvánosságban újonnan létrejövő, a két világháború között virágkorát élő Erdély-diskurzus egyik központi, formáló elemévé. De hasonlóan fontosak voltak azok a – mai kifejezéssel identitáspolitikai – toposzok is, amelyek a nemzeti hovatartozást abszolútizálva a (magyar) össznemzeti szolidaritást és a magyarság melletti kitartást hangsúlyozták a kisebbségi helyzetben. Mivel e diskurzus a megoldást általában – kimondva vagy kimondatlanul – a trianoni békeszerződés valamiféle felülvizsgálatában látta, szervesen illeszkedett a korabeli magyar revizionizmus kontextusába is.

⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In Romsics Ignác: *Múlt-ról a mának. Tanulmányok, esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004. 121–148; illetve Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, különösen 90–130.

⁵ Bővebben lásd Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004.

⁶ Lásd Gerő András (összeáll.): *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867, A trianoni béke – 1920, A párizsi béke – 1947*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1989. 156–157, 159.

1. kép: Az 1930–40-es években emelt Tisza Kaszinó (Cercul Militar) épülete Brassóban
Forrás: a szerző felvétele, 2009

Noha a két világháború közötti, Erdélyre és a többi elcsatolt területre irányuló figyelem nem volt állandó, és a megszakás, illetve a mindenféle újabb ügyek miatt idővel lanyhult, a kormányzat és az érdekeltek igyekeztek azt folyamatosan fenntartani. Abban bíztak, hogy a megfelelő időben majd lehetőség nyílik a mélységesen igazságtalannak és elfogadhatatlannak érzett békeszerződés revideálására, Magyarország pedig legalább részben vissza tudja szerezni az elvesztett területeket. Jóllehet a revizionista diskurzus a békeszerződés aláírását, majd ratifikálását követően évekre visszaszorult, az 1920-as évek végén, a nemzetközi körülmények módosulásával újra megjelent, és egyre nagyobb teret hódított a közbeszédben.⁷ Tulajdonképpen integrálta az ebben az időszakban

⁷ Bővebben lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.

született, a határon túli magyarsággal kapcsolatos alkotások jelentős részét, a propagandisztikus írásoktól a nosztalgikus útirajzokon át a tudományos igényű elemzésekig.

Ennek a diskurzusnak a szemlélete és nyelvezete több szempontól is „elfogult” és tendenciózus volt. Sok korábbi, a románságra nem éppen hízelgő sztereotípiát és előítéletet is magába olvasztott, összhangban azzal a képpel, amelyet az Európa középső és nyugati részeiről érkezők alkottak a Balkánról és a kontinens délkeleti régiójáról.⁸ Ugyanakkor korántsem tekinthető teljesen hamisnak vagy megalapozatlannak, és számos valóságelemet is tartalmazott. Talán ez is magyarázza azt a szívósságot, amelynek segítségével nemcsak a magyar revizionizmus katasztrófális kimenetelét, hanem az államszocializmus évtizedeit is túlélte, különféle megnyilvánulásai pedig mindmáig felbukkannak, Magyarországon és Romániában egyaránt.⁹

A megvizsgált szövegek

A következőkben olyan írásokról lesz szó, amelyek a Romániához került, de továbbra is magyarnak tekintett erdélyi városokról születtek, néhány évvel Trianon után. A városok sajátos pozíciója és funkciója a 19–20. századi Erdélyben önmagában is szerteágazó téma,¹⁰ itt csak azt a toposzt említeném meg, amely már az első világháború előtt megjelent velük kapcsolatban, és Trianon után is meghatározta a hozzájuk való magyar viszonyulást. A dinamikusan magyarosodó erdélyi városok ugyanis egyszerre testesítették meg a modernizációt,

⁸ Bővebben lásd Maria Todorova: *Balcánii și balcanismul*. București, Humanitas, 2000. Ez a jelenség természetesen kétirányú, hiszen a román nyilvánosságban is jócskán találni negatív és lenéző sztereotípiákat „a magyarokról”, ezek elemzése azonban meghaladja jelen írás kereteit.

⁹ Az aktuális közbeszédben lásd például Horváth-Kovács Szilárd: Hogyan tapasztaltuk meg az autentikus „balkánt” Dobrudzsában. *Transindex*, 2019. augusztus 18. A kérdés azonban a tudományos diskurzusban is gyakran előkerül, nagy vitát váltott ki például Molnár Gusztáv 1997-ben megjelent esszéje, lásd Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 3. (1997), 3–4. 208–232; vö. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 1. 3–101. A román nemzetfejlődéssel kapcsolatban pedig lásd még például Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Budapest, Méry Ratio – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013.

¹⁰ Lásd például Pomogáts Béla: Erdélyi magyar városok. In Pomogáts Béla: *Változó Erdély. Tanulmányok Erdélyről*. Budapest, Lucidus, 2001. 61–86.

és mint a „magyarosodás kohói”¹¹ a dualista magyar nemzetállam egyik erdélyi pilléréként is szolgáltak.¹² Az erdélyi urbánus közeg 1918 utáni fokozatos átalakulása ezért különösen fájdalmasan érintette a magyar eliteket.¹³ Az elemzésemben megvizsgált szövegek szerzői többnyire erdélyi – onnan távozott vagy továbbra is ott élő – magyar értelmiségiek voltak, akik a városok aktuális viszonyait elsősorban épp ilyen szemmel látták és láttatták.

1930-ban jelent meg a *Magyarság* nevű nacionalista napilap jubileumi évkönyvében az a tizenhat oldalas összeállítás, amely a Csehszlovákiához, Romániához és a délszláv államhoz került fontosabb városokról nyújtott vázlatos, számos fényképpel illusztrált körképet.¹⁴ A *Magyar városok idegen rabságban* cím sokat elárul a rövid írásokról, amelyek szerzői „magyar szemmel” értékelték és fogalmazták meg benyomásaikat. Az összeállítás bevezetőjéből érdemes hosszabban is idézni, mivel mintegy sűrítve – és magyarországi lapként jóval szabadabban – fogalmazza meg azt a szemléletet, amelyből a magyar Erdély-diskurzus is jócskán merített:

„Kolozsvár, Kassa, Pozsony, Arad, Szabadka, Nagyvárad, Marosvásárhely, Brassó és a régi Magyarország többi történelmi levegőjű magyar városa – áll a szövegben – lassacskán álomszerű távolságba kerül a csonka ország magyarjától s csak a régi emlékek között él már. A Magyarság jubileumán kötelességének tartja, hogy újra közel hozza olvasóihoz azokat a városokat, melyek olyan messze kerültek tőlünk. Az ezeréves magyar történelem minden kincse, szépsége ezekben a városokban van, amit csak kőben, fában, aranyban, ezüstben kiformált ezer éven át a magyar művészet, ami építő lélek csak megnyilatkozhatott bennünk az elmúlt századokban, az mind odaát maradt, a csonka ország városainak alig-alig jutott valami.”¹⁵

¹¹ Varga E. Árpád: Erdély magyar népessége 1870–1995 között. *Magyar Kisebbség*, 4. (1998), 3–4. 366.

¹² Ezzel kapcsolatban lásd például Beksics Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás. Különös tekintettel városainkra*. Budapest, Athenaeum R.-T., 1883. 59–66; illetve A népszámlálás súlypontja. *Budapesti Hirlap*, 1911. január 22. 31.

¹³ Lásd például a magyar békeküldöttség érvelését 1920-ban. A magyar béke delegáció II. jegyzékének összefoglaló kivonata (Neuilly, 1920. január 14.). In Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003. 118.

¹⁴ *Magyar városok idegen rabságban. A Magyarság jubileumi évkönyve 1920–1930*. Budapest, Magyarság Lapkiadó R.-T., 1930. 67–82. (A továbbiakban: *Magyar városok*.)

¹⁵ *Magyar városok* (1930): i. m. 67.